

Голод 1932-1933 рр. в державній політиці пам'яті та суспільній свідомості (до 79-ї річниці Голодомору 1932-1933 років)

Попри радянську політику забування («примусової амнезії») будь-яких аспектів національної катастрофи українського народу, яким без перебільшення був Голодомор 1932-1933 рр., на побутовому рівні інформація про голод протягом цього часу поширювалася у формі комунікативної пам'яті.

Поступове «офіційне» входження Голодомору (виключно як голоду) в публічний простір та суспільну свідомість розпочалося наприкінці існування СРСР як держави не без тиску з боку громадськості та західної суспільної думки, насамперед від української діаспори.

У грудні 1987 р. у доповіді з нагоди відзначення 70-ї річниці встановлення радянської влади в Україні В. Щербіцький побіжно згадав про голод в СРСР, зумовлений посухою.

26 січня 1990 р. ЦК КПУ видав постанову «Про голод 1932-1933 рр. на Україні та публікацію пов'язаних з ним архівних матеріалів», яка започаткувала відверту дискусію не лише в академічному середовищі, але й, поступово, у публічному просторі.

Показово, що реакція українського суспільства на цю інформацію виявилася неоднозначною, що засвідчив проект збирання свідчень жертв голодомору, зініційований заступником голови товариства «Меморіал», письменником В. Маняком.

З одного боку, біля 6 тис. очевидців голоду зголосилися надати свідчення про пережите у 1932-1933 рр., засвідчуючи штучність голоду. Разом з тим, були дописувачі (втім, вони склали виразну меншість) – активні прибічники сталінської політики боротьби з «класовими ворогами», які виправдовували дії радянської влади.

Таким чином, тема голоду 1932-1933 рр. наприкінці існування радянського ладу лише формально була повернута у публічний дискурс, а всебічне осмислення усієї повноти цієї національної гуманітарної катастрофи відбудеться дещо пізніше.

З проголошенням незалежності тема голоду 1932-1933 рр., за словами Г. Касьянова, спочатку залишалася традиційним доменом політиків національно-демократичного та націоналістичного спрямування, а в публічному просторі її головними adeptами залишалися літературно-мистецька і частково наукова спільнота та громадські організації, що прагнули радикальної ревізії радянської історії (зокрема, товариство «Меморіал»). Оponentами їх традиційно виступали ліві діячі, насамперед комуністи.

З іншого боку, представники владного істеблішменту швидко оцінили політико-ідеологічний ресурс теми голоду-голодомору. Зокрема, за каденції Л. Кравчука вона була важливим чинником мобілізації підтримки частини націонал-демократів в становленні ще слабкої президентської влади.

Президент України Л. Кучма, встановивши своїм указом від 26 листопада 1998 р. День пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій, водночас був палким захисником ідеї примирення з комуністичним минулим, наполягаючи на неприпустимості «огульного заперечування, осуду чи шельмування» певних історичних періодів, оскільки це «руйнує історичну пам'ять та перекреслює життя цілих поколінь».

Зміни в офіційній політиці пам'яті щодо голоду 1932-1933 рр. в Україні стали досить помітними протягом 2002-2003 рр., коли в президентських Указі «Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами голодомору в Україні» від 20 березня 2002 р., розпорядженні «Про додаткові

заходи у зв'язку з 70-ми роковинами голодомору в Україні» від 6 грудня 2002 р., а також у «Рекомендаціях Парламентських слухань щодо вшанування пам'яті жертв голодомору» від 6 березня 2003 р., «Зверненні до Українського народу» учасників спеціального засідання ВР України від 14 травня 2003 р., було окреслено принципово важливі завдання, зокрема необхідність вжиття заходів для надання політико-правової оцінки голоду 1932-1933 рр. як геноциду українського народу, як в Україні, так і на міжнародному рівні, хоча всі потуги в цьому напрямку обмежилися головним чином лише деклараціями. Разом з тим, дипломатичні зусилля України були досить результативними: в листопаді 2003 р. 58-ма сесія Генеральної асамблеї ООН ухвалила «Спільну заяву з нагоди 70-ї річниці Великого голоду 1932-1933 років», де він визнавався національною трагедією українського народу. За ухвалення Спільної заяви проголосували 64 держави-члени ООН, зокрема й Росія.

Якісно новий етап у реальному, а не декларативному, формуванні державної політики пам'яті, зокрема в частині комеморативних практик, та домінуючий вплив явища Голодомору в публічному просторі та суспільній свідомості пов'язані з каденцією Президента В. Ющенка, який взяв на себе функцію промоутера українського Голодомору не лише в українському суспільстві, але й на міжнародній арені.

В цей час звернення до травматичного історичного досвіду стало невід'ємним елементом знакових політичних промов Президента, а згадування про голод 1932-1933 рр. та про «голодомори» – обов'язковим ритуалом.

Протягом 2006-2008 рр. В. Ющенко доклав безпрецедентних зусиль у розгортанні масштабної загальнонаціональної та міжнародної кампанії з відзначення 75-річниці голоду 1932-1933 рр. та перетворення Голодомору на визначний національний символ України.

Саме за каденції В. Ющенка відбувається перенесення терміну «геноцид» з науково-правничої категорії та складової публіцистичної дискусії в політичний і публічний простір та подальша його активна й цілеспрямована імплементація в суспільну свідомість.

Окрім низки суто комеморативних заходів (зокрема, за пропозицією В. Ющенка, було запроваджено традицію покладання траурних вінків з колосків до пам'ятних знаків і місць поховань жертв голодоморів та політичних репресій) формування державної політики пам'яті інституціювалося створенням у 2006 р. Інституту національної пам'яті як центрального органу влади, пріоритетним завданням якого було дослідження Голодомору.

Важливим етапом в низці комеморативних заходів, ініційованих Президентом В. Ющенком, стало внесення 2 листопада 2006 р. на розгляд Верховної Ради України проекту Закону України «Про Голодомор 1932-1933 років». Після складного обговорення було прийнято компромісний варіант законопроекту, де залишилася стаття, що кваліфікувала голод 1932-1933 рр. як геноцид, але законопроект був доповнений пунктом про спрямованість голоду не лише проти «частини українського», а й «інших народів СРСР». Закінчилися поразкою неодноразові спроби В. Ющенка провести через парламент законопроект про запровадження кримінальної відповідальності за заперечення Голодомору і Голокосту як актів геноциду, хоча Президент надавав цьому законопроекту не меншого значення, ніж законопроектам про опозицію чи про внесення змін до Конституції.

Підготовка та відзначення 75-х роковин Голодомору 1932-1933 рр. у 2008 р. виявили не лише сутність та спрямованість комеморативних практик В. Ющенка (за словами Г. Касьянова, морально-етичні мотиви справді мали серйозне значення в мотивації президента, проте очевидними були й політичні завдання), але й засвідчили той факт, що комеморація може виконувати й цілком утилітарні внутрішньополітичні функції та бути елементом політичного контролю за діяльністю неблагонадійних підлеглих, що сповідують інші політичні погляди та мають відмінні світоглядні переконання.

Як приклад – у лютому 2008 р. Президент поцікавився ходом виконання його указу про вшанування пам'яті жертв голоду; з'ясувалося, що деякі заходи, зокрема складання Книги пам'яті, демонтаж пам'ятників винуватцям голоду тощо фактично не реалізуються, результатом чого стала показова публічна догана 9 головам районних державних адміністрацій. Ще раніше догану отримали губернатори Донецької, Запорізької, Херсонської та Одеської областей.

Разом з тим, наведені вище фактори політично-світоглядного характеру, з одного боку, а також масштабність заходів з повернення пам'яті про голод, зокрема залучення державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування до складання геоінформаційної бази постраждалих від голоду (при обласних і районних адміністраціях було створено координаційні групи з відзначення 75-ї річниці голоду 1932-1933 рр., а також робочі групи зі складання списків жертв Голодомору й збирання свідчень) та їх участь у підготовці організації ювілейних заходів, зумовлені адміністративним тиском, спричинили певну «казенність» ставлення чиновництва до комеморативних заходів. Як приклад, частина чиновників супроводжували регіональні делегації для участі у загальнонаціональній акції вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 рр. у листопаді 2008 р. на Софійській площі за участю Президента В. Ющенка, з їх слів, на «святкування» роковин Голодомору, навіть не переймаючись тим, що термін «святкування» досить цинічно звучить, і є неприпустимим, коли мова йде про вшанування пам'яті.

Проте, варто вказати, що широкомасштабна кампанія з повернення історичної пам'яті все ж мала помітні результати: соціологічне опитування, проведене у грудні 2007 р. фондом «Демократичні ініціативи», засвідчило, що близько 60 % респондентів вважають, що в 30-ті роки шляхом штучного голоду цілеспрямовано знищувалась українська нація.

Неоднозначними були й результати зовнішньополітичної кампанії з визнання Голодомору геноцидом. Попри визнання низкою держав голоду 1932-1933 рр. геноцидом українського народу, головне завдання, висунуте Президентом В. Ющенком перед українською дипломатією – визнання Голодомору як геноциду Генеральною Асамблеєю ООН – не було виконане, в чому не останню роль відіграла жорстка позиція Росії.

Діючою українською владою у зв'язку з ушануванням пам'яті жертв голодоморів 26 листопада 2011 р. заплановано проведення заходів у столиці та регіонах. По всій країні передбачено приспущення державних прапорів. Буде оголошено хвилину мовчання. У Києві на території Меморіалу пам'яті жертв голодоморів за участю керівництва держави та громадськості пройдуть жалобні заходи, зокрема, скорботна хода та покладання квітів до Меморіалу. У Національній опері України відбудеться Концерт-реквієм пам'яті жертв голодоморів в Україні.

Представники центральної та місцевої влад також візьмуть участь в загальнонаціональній акції «Запали свічку».

Державний комітет телебачення і радіомовлення України забезпечуватиме висвітлення в засобах масової інформації реалізації в Україні та за кордоном заходів у зв'язку з Днем пам'яті жертв голодоморів.

Використано матеріали публікацій та електронних ресурсів:

Гриневич Л. Голод 1932-1933 у публічній культурі пам'яті та суспільній свідомості в Україні // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Вип. 17. – К., 2007. – С. 389-401.

Касьянов Г. Danse macabre: Голод 1932-1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х). – К.: Наш час, 2010. – 271 с.